

До чинників, що зумовили для радянських збройних сил трагічний перебіг початкового етапу війни українські науковці відносять і зосередження основних зусиль радянського військово-політичного керівництва на розробці лише одного, наступального варіанту дій своєї армії і повне ігнорування альтернативного, оборонного варіанту, про підготовку якого навіть не йшлося [2, с.26,27; 5, с.213,221,222; 7, с.53]. За визнанням відомого вітчизняного фахівця з проблем військової історії України М. Ковалю, в довоєнний час стратегічна оборона не передбачалася ні воєнною доктриною, ні планами радянського командування [3, с.82]. Відповідно бойові дії на власній території не розглядалися навіть як один із можливих сценаріїв розвитку подій [4, с.108]. Вітчизняні історики припускають, що маючи власні міркування щодо майбутньої ролі СРСР у світовій війні і сподіваючись на виснаження західноєвропейських держав, Й. Сталін готувався до тріумфального походу Червоної армії – «визволительки» в Європу з метою її радянізації і на «допомогу» поневоленим нацистами народам [4, с.99-100,103,109; 7, с.50].

Українські історики звертають велику увагу на такий драматичний аспект розглядуваної теми, як неефективне управління радянськими військами у самий відповідальний, початковий період війни через нестачу досвідчених військових фахівців, чимало з яких загинуло під час репресій 1930-х рр. [1, с.164]. Вони констатують, що керівні кадри Червоної армії не наважувалися брати на себе відповідальність і діяти самостійно в разі необхідності, ілюструючи ці висновки численними фактами «котлів» і оточень радянських військ німцями, що було одним із найпоказовіших прикладів неефективного керівництва Червоною армією і чималою мірою сприяло дезорганізованості, хаосу і розгубленості, а також масовому дезертирству військовослужбовців, яке стало справжнім бичем і лихом для радянських збройних сил [1, с.164; 4, с.118-121; 7, с.56,65-68].

Ще однією донедавна абсолютно замовчуваною причиною трагічного перебігу початкового періоду німецько-радянської війни нині вважається незадовільний морально-політичний і психологічний стан значної частини військових і цивільного населення регіонів на теренах яких розгорталися військові дії [1, с.164; 7, с.65-68]. Він зумовлювався вадами радянського тоталітарного режиму, державним терором довоєнного періоду, що не припинявся і впродовж всієї війни, розколотістю українського суспільства і кризою лояльності його значної частини до радянської влади, викликаних всією передвоєнною внутрішньою і зовнішньою політикою більшовицького режиму [3, с.79-84; 7, с.66-68]. На безздатності армії і флоту негативно позначилася й дезорієнтація їхнього особового складу у визначенні реального противника внаслідок укладання 23 серпня 1939 р. радянсько-німецького договору про ненапад (пакту Молотова-Рібентропа) [1, с.164].

Як стверджує відомий український військовий історик В.Грицюк, найбільш серйозним і важким уроком перших днів війни стало запізнення радянської сторони із приведенням своїх військ у повну бойову готовність [2, с.26; 5, с.222]. На його думку, неготовність військ прикордонних округів до відбиття ударів противника виявилася найважливішою причиною, що визначила невигідний для радянської сторони розвиток подій на початку війни [2, с.26; 5, 222].

Таким чином, в сучасній українській історіографії продовжується плідна робота гострих і актуальних проблем історії німецько-радянської війни 1941-1945 рр. Звільнені від політико-ідеологічного контролю і цензури, вітчизняні історики прагнуть об'єктивно досліджувати усі таємниці і обставини виникнення цієї велетенської трагедії, що принесла українському народові неймовірні страждання і горе. Поза сумнівом, їхнє вивчення залишатиметься пріоритетним завданням вітчизняних істориків і відповідатиме очікуванням і запитам українського суспільства.

Список використаних джерел

1. Військове будівництво в Україні у XX ст.: історичний нарис, події, портрети. – К.: Видав. Дім «ІнЮре», 2001. – 448 с.
2. Грицюк В.М. Стратегічні та фронтові операції Великої Вітчизняної війни на території України / В.М. Грицюк. – К.: НАН України. Ін-т історії України, 2010. – 150 с.
3. Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.) / М.В. Коваль. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 336 с.
4. Патриляк І.К., Боровик М.А. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / І.К. Патриляк, М.А. Боровик. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2012. – 590 с.
5. Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. Історичні нариси. Книга перша / О. Лисенко, В. Стецькевич, А. Айсфельд та ін.. – К.: Наукова думка, 2001. – 733 с.
6. Україна в полум'ї війни. 1941-1945 / П.П. Панченко, О.І. Уткін, В.І. Горелов та ін.. – К.: Україна, 2005. – 560 с.
7. Україна в Великій війні 1939-1945. – К.: Емма, 2014. – 264 с.

В. О. Оліцький

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АРХІВНИХ КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВ РЕПРЕСОВАНИХ У 1920 – 1930-ТІ РР. СВЯЩЕНИКІВ СУМЩИНИ

Говорячи про репресії в цілому та проти православної церкви зокрема, насамперед маємо на увазі кримінальні переслідування. Сьогодні питання опрацювання архівних кримінальних справ цікавить не лише науковців, а і широкі маси українського суспільства. Кримінальні справи 1920 – 1930- рр. усіх репресованих у незалежності від професії, національності та інших факторів досить одноманітні. Разом із тим варто відзначити велику кількість таких справ.

Із початком перебудови у СРСР починається процес реабілітації репресованих. У цей час до архівно-кримінальних справ зростає інтерес не лише близьких та рідних репресованих, але й істориків. Саме цей вид джерел стає одним із найголовніших для вивчення репресій у СРСР. Із збільшенням наукового інтересу до цього масового комплексу джерел з'являються перші публікації та рекомендації щодо їхнього опрацювання. Одними із перших в українській історіографії питання вивчення архівно-кримінальних справ підняли М.Акулов, О.Гранкіна, Д.Омельчук, Н.Московченко. Ці дослідники проводили свої дослідження та видавали свої доробки колективно. У своїх дослідженнях вони розкривають головні етапи ведення слідства, дають характеристику типових документів, що містяться у кримінальних справах. Ці роботи дають дослідникам загальне уявлення про архівно-кримінальну справу та інформацію, яку можна у процесі їх дослідження. Подається інформація про зміну документів справ у 1920 – 1950-ті рр. Саме вони пропонують одну із перших класифікацій документів, що містяться у архівно-кримінальних справах виділивши матеріали оформлення арешту та обшук; матеріали слідства; документи, що були отримані на офіційні запити органів НКВС у різних установах для встановлення особи та діяльності обвинуваченого; матеріали оформлення слідства; документація визначення й оформлення вироку [6; 7; 8].

Продовження досліджень у даній галузі була праця Л.Ковальчук. Вона виділяє чотири основні інформаційні розділи цього комплексу джерел: біографічні (анкети) дані про репресованих; інформація про репресію та інформація про подальшу долю репресованих; інформація про реабілітацію; реєстраційні дані справи і місце його зберігання [8].

Дослідження у даному напрямку продовжив Е.Петровський, який у 2006 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук із даної проблематики. Автор на основі комплексного аналізу подає загальну характеристику, структуро-джерелознавчий аналіз та інформаційний потенціал архівно-кримінальних справ [9].

Не зважаючи на значний комплекс досліджень із даної проблеми вона залишається актуальною і на сьогодні. Зокрема не проаналізовано архівні кримінальні справи репресованих священників, документи цих справ хоча і входять у загальний контекст, проте мають певну специфіку, яка розкриває історію релігійного життя.

Говорячи за архівні кримінальні справи, насамперед варто відзначити їхню розосередженість по різних архівах. Вони зберігаються у Галузевому архіві Служби

безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України та архівах обласних управлінь, Центральному державному архіву вищих органів влади та управління України, державних обласних архівах.

У більшості кримінальних справ наявні документи, які розкривають хід ведення слідства (процесуальні документи). До них відносимо постанови про прийняття справи до провадження, постанови про обрання запобіжного заходу, ордери на обшуки та арешти, протоколи пред'явлення слідства [3, арк. 2, 4, 5]. Аналізуючи ці документи можна отримати інформацію про запобіжні заходи, а так як у більшості випадків це були ув'язнення, то дати арештів та місця утримання під вартою, дати проведення обшуків. Разом із тим у такого роду документах зазначалася стаття обвинувачення та інкримінований злочин. Тут же можна дізнатися про дату та місце народження, проживання, національність, партійність.

Більше інформації про підозрюваного та його життя дає анкета арештованого, яка заводилася при порушенні кримінальної справи. Хоча існують різні форми цих документів, інформація представлена у них є фактично однаковою, лише більш ширше або вужче. Тут крім даних, які містяться у попередніх документах зазначається точна адреса, а не лише населений пункт, професія та спеціальність, місце роботи і посада, соціальне походження та становище до і після революції, освіта, відомості про військову службу, попередні репресії та склад сім'ї. Тут же містяться інформація про особливі прикмети та підпис підозрюваного. Інколи у справі знаходяться картки із відбитками пальців [4, арк. 15; 0, арк. 60-61].

В окрему групу варто виділити протоколи допитів обвинуваченого і свідків, обшуків, очних ставок. Протоколи допитів складаються із двох частин: перша – анкетна, зміст якої фактично дублює анкету арештованого; друга – безпосередньо покази [4, арк. 16-17 зв.]. Ця група документів архівних кримінальних справ є доповнювальною, адже саме вона дає можливість стверджувати про їх фальсифікацію та розкриває суть справи. Саме із протоколів видно відношення обвинуваченого до інкримінованого злочину та його зміну, що зазвичай відбувалося через застосування примусу. Проаналізувавши дати допитів можна простежити їхню кількість та тривалість.

Важливими є протоколи повторних розслідувань 1950 – 1960-х рр., у порівнянні із протоколами 1920 – 1930-х рр. свідки здебільшого заперечують вину підозрюваного, а інколи і прямо заявляють про тиск на них із боку слідства [5, арк. 55-70].

Докладна інформація про інкримінований злочин та міру покарання міститься у обвинувальних вироках, протоколах підготовчих засідань та вироках судів і постанов судових органів [1, арк. 52-55, 59].

Інформацію про майновий стан підозрюваного та його життя можна взяти із довідок-характеристик. Говорячи за кримінальні справи священників, варто наголосити на тому, що саме ця група джерел досить часто містить дані про дату закриття церков.

Разом із тим у кримінальних справах часто зустрічаються інші документи, які не мають фактичного відношення до кримінальної справи – конверти із особистими документами репресованих та фотографії. Серед цієї групи в основному представлені паспорти, переписка, тощо. Інколи у цій групі трапляються послужні списки, списки віруючих, довідки про стан здоров'я, тощо.

Отже, архівні кримінальні справи репресованих у 1920 – 1930-х рр. священників Сумщини несуть значний інформаційний потенціал. Вони дозволяють вивчити не лише кримінальні переслідування церковнослужителів, але і дослідити елементи релігійного життя краю у зазначений період, історію храмів та простежити головні етапи життя і служіння духовенства.

Список використаних джерел

1. Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України, м. Суми ф.7 Спр. 11

Ружицкий Г.Ф. – 61 арк. 2. Галузевий державний архів Служби безпеки України ф.6 Спр. 75654 Тарабан Н.А. и др. – 422 арк. 3. Галузевий державний архів Служби безпеки України, м. Суми П-1557 Деркачев А.И. – 159 арк. 4. Державний архів Сумської області ф. Р-7641, оп.4, Спр. 137 Ладенко М.Я. – 23 арк. 5. ДАСО ф. Р-7641, оп. 1, Спр. 389 Ястремский Г.И. – 83 арк. 6. Використання архівно-слідчих справ громадян, репресованих у 1920 – 1950-ті рр. Методичні рекомендації / Суп. О. Гранкіна, Д. Омельчук, Н. Московченко]. – К., 1997. – 34 с. 7. Гранкіна О. Архівно-слідчі справи другої половини 1937 року щодо представників національних меншин України. Джерелознавчий аналіз складу документів / О. Гранкіна // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1998. – №1,2. – С.174-182. 8. Ковальчук Л. Методические рекомендации по описанию архивно-следственных дел / Л. Ковальчук. – Одесса, 2002. – 40 с. 9. Петровський Е. Документи архівно-слідчих справ як джерело вивчення методів провадження слідства органами НКВС на Одещині в період «великого терору» 1937 – 1938 рр. / Е. Петровський // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2007. – №1. – С. 172 – 188.

В. В. Проценко

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ОСВІТЯНСЬКОЇ ПРОФСПІЛКИ У 1920-Х РР. ЗА «СТАТУТОМ ПРАЦІВНИКІВ ОСВІТИ СРСР»

Профспілкові документи 1920-х рр. є важливою складовою джерельної бази історичних досліджень діяльності освітян у зазначений період. Радянська історіографія формувалася синхронно з процесом становлення нової радянської школи та була тісно пов'язана із запропонованими радянськими ідеологами формуванням до працівників розумової праці, як до численного загону освітянської та науково-педагогічної інтелігенції, здатного впливати на радянизацію суспільства. В українській історіографії проблема взаємовідносин більшовицької влади та освітян також розроблена недостатньо. Дослідники, аналізуючи становище інтелігенції в 1920-ті рр., торкалися питань профспілкових організацій освітян та їхньої діяльності. Але ця тема не була було предметом їхнього дослідження. Комплексний аналіз документів, зокрема Статуту працівників освіти СРСР, дозволить показати організацію роботи освітянської профспілки у 1920-х рр. в УСРР, що входила в союзну спілку та підпорядковувалася їй.

Проект Статуту спілки робітників освіти СРСР був затверджений 27 серпня 1924 р. Відповідно до його положень Спілка працівників освіти входила до складу Всесоюзної центральної ради професійних спілок (далі ВЦРПС) та Червоного Інтернаціоналу професійних союзів. Одним із завдань спілки була «підготовка своїх членів до виконання завдань, що стоять перед робітничим класом». Наголошувалося на захисті економічних і правових інтересів членів спілки та піднятті їх матеріального рівня. Участь в регулюванні умов праці робітників освіти і в плановій роботі працівників відповідних державних органів, підняття культурного рівня і розвитку суспільно-політичної свідомості членів спілки [4, Арк.21].

Для виконання цих завдань освітянській профспілці надавалося право проводити роботу у наступних напрямках. Зокрема, вона могла укладати угоди та підписувати колективні договори місцевого та союзного значення з органами та організаціями, в яких працювали працівники освіти. Займався організацією фондів спілки безробітних, культурної. Освітянська профспілка мала право організувати санаторні та господарчі установи для потреб своїх членів: будинки відпочинку, санаторії, культурні та просвітні установи, клуби, бібліотеки, курси. Вона брала участь в роботі державних органів соціального страхування, обліку та розподілу робочої сили [4, Арк.21].

У Статуті було чітко окреслено склад профспілки. Членами профспілки працівників освіти могли бути працівники установ та органів просвітницького, навчального та наукового характеру, незалежно від національного складу. При цьому відповідно до п.9 членами спілки освіти не могли бути служителі релігійних культів та монахи, які обслуговують їх [4, Арк.21]. Радянська влада вважала релігію «опіумом для народу», і тому всіма засобами боролася з нею. Навіть факт існування у спілці